

CAPITOLUL I

Considerații introductive privind constituționalizarea dreptului

Secțiunea 1

Actualitatea și importanța cercetării științifice

Noțiunea de constituționalizare este un concept frecvent utilizat în literatura juridică, fără a exista o definiție comună, general acceptată a fenomenului de constituționalizare. Chiar dacă în doctrină și în literatura de specialitate română sau străină găsim diferite definiții și interpretări ale conceptului de constituționalizare, caracteristicile esențiale ale acestuia rămân aceleași, fiind un proces continuu și nu imediat, care a afectat profund sistemul de drept național, sistemul de drept al Uniunii Europene, cât și modul în care cele două interferează.

Prezenta monografie pornește de la două preocupări fundamentale. Prima privește evoluția și consecințele procesului de constituționalizare în general, cu studierea mecanismului acestui proces și a efectelor pe care le produce la nivelul întregului sistem de drept. Cea de-a doua presupune particularizarea acestui proces în cadrul ramurii de drept penal.

Obiectivul final al acestei monografii este de a răspunde următoarelor întrebări: care au fost consecințele adoptării Constituției din 1991 și ulterior a revizuirii ei în anul 2003, asupra Codului penal din 1969 și a Codului de procedură penală din 1968; în ce măsură a avut loc răspândirea principiilor constituționale în ramura dreptului penal; ce rol au jucat deciziile Curții Constituționale a României în adoptarea noilor coduri și cum contribuie în prezent Curtea Constituțională la realizarea unei justiții constituționale în cadrul ramurii de drept penal. Toate acestea, adunate, urmăresc efectele constituționalizării ramurii dreptului penal pe trei planuri: legislativ, jurisprudențial și doctrinar.

Metodele ce urmează a fi folosite sunt metode calitative fundamentale pentru cercetarea aprofundată în domeniul științelor juridice, precum metoda istorică, metoda logică, metoda deductiv-inductivă, metoda critic-comparativă și metoda statistică. Astfel, metoda de cercetare istorică urmează a fi aplicată în vederea prezentării evoluției unor noțiuni fundamentale pentru cercetarea realizată, precum constituție, constituționalism și constituționalizare, cât și a unor principii precum principiul separației puterilor în stat sau a principiilor și drepturilor constituționale.

Metoda deductiv-inductivă urmează a fi utilizată pentru deconstrucția și reconstrucția procesului de constituționalizare la nivelul întregului sistem de drept (nivel general), în vederea aplicării acestuia la nivelul ramurii de drept penal.

Metoda logică urmează a fi folosită pentru a sintetiza opiniile autorilor cu privire la anumite noțiuni și principii, precum: stat de drept, principiul separației puterilor în stat, principiul legalității, principiul egalității în fața legii, principiul neretroactivității legii penale, principiul retroactivității legii mai favorabile, prezumția de nevinovăție, dreptul la un proces echitabil și dreptul la apărare.

Metoda critic-comparativă urmărește să ofere o perspectivă de ansamblu a modului în care este reflectat rolul instanțelor constituționale, fie ele Curți Constituționale sau Tribunale Constituționale și a deciziilor pronunțate de acestea, în ordinea constituțională a statelor europene. De asemenea, se dorește o comparare a sistemelor constituționale europene cu modelul american sub aspectul modului în care se realizează controlul de legalitate a legilor și de către care autoritate, cu sublinierea avantajelor și dezavantajelor fiecărui sistem de control de constituționalitate.

Metoda statistică este folosită pentru prelucrarea datelor obținute ca urmare a analizării întregii jurisprudențe în materie penală a Curții Constituționale a României, de la momentul înființării acesteia și până în prezent¹, cu scopul de a se evidenția statistic, în procente, instituțiile sau domeniile supuse controlului, cât și efectele realizării acestui control în plan legislativ, jurisprudențial și doctrinar. Tot cu ajutorul metodei statistice urmează a se stabili care dintre cele două modalități de control realizate de Curtea Constituțională a României – a priori sau

¹ 1 septembrie 2019.

a posteriori – a fost cel mai des întâlnit în materie penală în jurisprudența Curții, cu analizarea efectelor fiecărui tip de control utilizat de instanța constituțională.

Primul titlu al acestei cercetări va cuprinde o expunere a doctrinei juridice privind procesul de constituționalizare a dreptului, în general, care include identificarea premiselor constituționalizării, definirea conceptului, identificarea conținutului și a efectelor pe care le produce aceasta.

Titlurile doi și trei se vor concentra asupra constituționalizării ramurii dreptului penal. Astfel, inițial vor fi aduse în discuție principiile de ordin constituțional care direcționează astăzi mersul dreptului penal român, dar și european, precum: principiul legalității, principiul egalității în fața legii, principiul neretroactivității legii penale, principiul retroactivității legii mai favorabile, prezumția de nevinovăție, analizând în ce măsură s-a realizat o transpunere a acestora în reguli stricte care guvernează dreptul penal.

Ulterior, vom supune atenției modul în care sunt protejate anumite drepturi fundamentale prin controlul de constituționalitate al normelor penale realizat de Curtea Constituțională a României, precum dreptul la un proces echitabil, dreptul la soluționarea cauzelor într-un termen rezonabil, dreptul la apărare.

Mecanismul excepției de neconstituționalitate urmează a fi expus ca fiind una din punțile de legătură între principiile sau drepturile cu valoare constituțională și dreptul penal, cu indicarea deciziilor de referință ale Curții Constituționale a României și a efectelor produse de acestea, atât în reglementarea Codului penal din 1969 și a Codului de procedură penală din 1968, dar mai ales în lumina noilor coduri din materie penală.

În final, se va realiza o evidențiere statistică, în procente, a instituțiilor sau domeniilor în materie penală supuse controlului de constituționalitate, cât și efectele realizării acestui control (fie el anterior sau posterior) în plan legislativ, jurisprudențial și doctrinar. Astfel, se va urmări modalitatea de uniformizare a aplicării dreptului penal: fie prin transpunerea în practică a deciziilor de interpretare a Curții Constituționale de către instanțele de judecată și chiar de organele de urmărire penală, fie prin transpunerea în practică a jurisprudenței Curții Constituționale, prin intervenția puterii legiuitoare care realizează modificări sau complinește lipsuri la nivelul normelor penale, urmând

ca ulterior instanțele de judecată să aplice legile astfel modificate. Pe plan doctrinar, se încearcă dovedirea ipotezei că doctrina, pe de o parte, ajută la formarea jurisprudenței constituționale, fiind folosită din ce în ce mai des în motivările Curții Constituționale a României, iar pe de altă parte, în urma deciziilor obligatorii ale instanței constituționale, doctrina își schimbă modul de abordare a unor instituții de drept penal sau de drept procesual penal ori chiar al unor principii. Ca urmare a studierii efectelor pe cele trei planuri menționate, se va analiza care dintre aceste sunt preponderente și au o mai mare importanță în realizarea procesului de constituționalizare a ramurii dreptului penal în România.

Secțiunea a 2-a

Identificarea și explicarea terminologiei utilizate în demersul științific

2.1. Noțiunea de Constituție

Constituția este un simbol, înainte de a fi o lege. Deseori, ea apare ca actul fondator al unui stat (de exemplu, în Statele Unite sau în statele africane născute prin decolonizare), consacrand nașterea și intrarea unui nou stat membru în societatea internațională. Symbolismul ei nu se limitează, însă, doar la existența statului. Se manifestă, de asemenea, cu ocazia unei schimbări a regimului politic¹. În acest context, Constituția devine actul fondator al unui regim politic. *„Noii conducători ai țării doresc să marcheze ruptura de regimul precedent prin elaborarea unei Constituții noi, debutul unei etape în viața națiunii, intrarea într-o nouă eră. Este, în același timp, o ruptură de proiecțiile trecute și viitoare, luând de multe ori forma unui manifest care repudiază anumite principii pentru a înălța alte valori”*².

O serie de Constituții pun în evidență istoria unor popoare cu o stare politică rebelă sau instabilă. Spre exemplu, Franța a trecut începând cu anul 1791 și până în zile noastre prin 11 Constituții (cea

¹ P. Ardant, *Institutions Politiques & Droit Constitutionnel*, 13^e edition, Ed. L.G.D.J., 2001, p. 53.

² *Ibidem*.

mai durabilă fiind cea a celei de-a III-a Republici, care a fost aplicată timp de 65 de ani, iar cea din 1791, fiind prima dintre Constituțiile franceze scrise, pe parcursul a 21 de luni). Nu intră în cele 11 Constituții și proiectele votate care nu au avut timp să intre în vigoare, cele care au fost respinse de popor (precum cea din 1946) sau cele discutate fără a se ajunge la un rezultat. Alt exemplu este Venezuela, care a avut 25 de Constituții între independența din anul 1811 și anul 1962.

În anumite circumstanțe, cetățenii își doresc elaborarea unei noi Constituții, care să încheie o perioadă de incertitudine sau de tulburare și care să simbolizeze întoarcerea la normalitate, organizarea puterilor în stat, fixarea regulilor, competențelor, aducerea securității pe plan intern și a respectabilității pe scena mondială.

Constituția are, însă, și o semnificație filosofică, aceea a statului de drept. Din punct de vedere filosofico-politic se dorește o Constituție care să admită faptul că puterea nu este nelimitată, ideea de limitare a puterii fiind, de regulă, la originea elaborării Constituțiilor. Are loc trecerea de la o putere arbitrară, în care totul este permis, la ceea ce se numește un „stat de drept” (un stat care acceptă să fie limitat prin lege și să o respecte). Însă expresia „stat de drept” este echivocă pentru că orice stat este „un stat de drept”, deoarece în principiu nu există un stat fără drept. Faptul că statul se recunoaște supus legilor, normelor pe care le edictează și le aplică, nu este în sine o garanție pentru cetățenii respectivului stat, fiind totuși necesar să știm ce drept este acela care trebuie să guverneze un stat democratic: Germania nazistă a fost un veritabil stat de drept? Nu a fost, pentru că statul de drept nu funcționează fără democrație, și de asemenea, pentru că trebuie să ținem seama de conținutul legii, de obiectivele acesteia, de mijloacele de care dispun cetățenii pentru punerea în aplicare a legii, de independența justiției, etc.¹.

Nu în ultimul rând, Constituția apare ca fiind un set de norme juridice care reglementează viața politică și socială, precum și organizarea puterii, forțând-o să respecte anumite forme, să utilizeze anumite proceduri convenite, care prevăd participarea cetățenilor la alegerea partidului de guvernare, la elaborarea anumitor decizii și așa

¹ P. Ardant, *op. cit.*, p. 54.

mai departe. Astfel, luată în sens mai general, Constituția apare definită în doctrină ca fiind „*un ansamblu de norme juridice care reglementează organizarea oricărei colectivități umane*”¹. Din acest punct de vedere, nu există o societate, fie aceasta mare sau mică, publică sau privată, în care să existe un organism cu statut de autoritate și care, de exemplu, să definească procedurile de numire a liderilor națiunii.

În literatura juridică română întâlnim o serie de definiții date Constituției, utilizându-se fie sensul material, fie cel formal, fie o îmbinare a celor două sensuri ale noțiunii de Constituție.

O primă definiție dată Constituției o regăsim la Constantin Dissescu, cel care are meritul introducerii în anul 1915 a disciplinei „drept constituțional” la Facultatea de Drept din București, potrivit căruia Constituția reprezintă „*organizarea exercițiului suveranității*” „*și fiindcă exercițiul suveranității se numește guvern, luat acest cuvânt în sensul cel mai generic, putem zice că Constituțiunea e organizarea formei de guvern pe care poporul suveran și-o dă*”².

Paul Negulescu definește Constituția ca fiind „*o normă care cuprinde principiile referitoare la organizarea și la raporturile de echilibru între diferitele puteri ale statului*”, precum și drepturile publice³.

Alți autori, oferă definiții mai complexe, ca urmare a dezvoltării acestei noțiuni, considerând Constituția ca reprezentând „*un ansamblu de reguli juridice investite cu forță supremă și adoptate după o procedură specială, reguli care stabilesc autoritățile esențiale ale statului și funcționarea lor, precum și drepturile, libertățile și îndatoririle fundamentale ale cetățenilor*”⁴.

În opinia lui Antonie Iorgovan, nu trebuie să scăpăm din vedere dimensiunea politică a Constituției, faptul că ea este mai mult decât un

¹ *Dictionnaire du droit constitutionnel*, édition 3^e, Ed. Armand Colin, Dalloz, Paris, 2001, p. 48.

² C.G. Dissescu, *Drept constituțional*, Ed. Librăriei SOCEC&Co., societate anonimă, București, 1915, p. 416.

³ P. Negulescu, *Curs de drept constituțional român*, editat de Alex. Th. Doicescu, București, 1927, p. 117.

⁴ Ș. Deaconu, *Drept constituțional*, ed. a 2-a, Ed. C.H. Beck, București, 2013, p. 32.

act juridic care reglementează relațiile sociale, este rezultatul unei lupte politice, consacrand victoria unor forțe politice, este un program politic pentru viitor și este, cel puțin în regimurile democratice, expresia unui pact social și politic¹.

După cum se poate observa, Constituția trebuie să reflecte realitățile politice, economice, naționale și sociale ale unei națiuni, dintr-o etapă determinată a dezvoltării sale. În acest sens, Georg Wilhelm Friedrich Hegel arăta că *„fiecare popor își are Constituția care i se potrivește și i se cuvine. De aceea, poporul trebuie să aibă față de Constituția lui sentimentul dreptului său și al stării sale de fapt, altfel ea poate exista, e drept, în chip exterior, dar nu are nicio semnificație și nicio valoare”*².

În opinia autorilor Ioan Muraru și Elena Simina Tănăsescu, Constituția este considerată ca fiind acea *„lege fundamentală a unui stat, constituită din norme juridice, investite cu forță juridică supremă și care reglementează acele relații sociale fundamentale care sunt esențiale pentru instaurarea, menținerea și exercitarea puterii”*³.

Dacă ar fi să clasificăm definițiile date conceptului de Constituție, în funcție de cele două criterii, material și formal, atunci înțelesul dat acestuia s-ar prezenta astfel:

În sens material, Constituția reprezintă ansamblul dispozițiilor legale cuprinse în diferite acte normative, indiferent de natura și formelor, care reglementează înființarea, organizarea și funcționarea (competențele) organismelor statului care exercită puterea politică⁴.

În sens formal, Constituția este un document scris, adoptat potrivit unei proceduri speciale și solemne, care conține dispoziții legale referitoare la instituirea și exercitarea puterii și a căror forță juridică este superioară celorlalte norme de drept⁵. Cu siguranță această definiție a fost inspirată din opera lui Hans Kelsen, unde se arăta: *„Constituția în sens formal, este un document care nu conține doar*

¹ A. Iorgovan, *Drept constituțional și instituții politice. Teorie generală*, Ed. Galerile J.L. Calderon, București, 1994, p. 54.

² G.W.F. Hegel, *Principiile filosofiei dreptului*, Ed. Iri, București, 1996, p. 273.

³ I. Muraru, E.S. Tănăsescu, *Drept constituțional și instituții politice*, ed. 15, Ed. C.H. Beck, vol. I, București, 2016, p. 45.

⁴ I. Deleanu, *Drept constituțional și instituții politice*, vol. I, Ed. Europa Nova, București, 1996, p. 261.

⁵ *Ibidem*, p. 260.

*norme care reglează producerea de norme de drept generale, adică legiferarea, ci și norme care se referă la alte obiecte, importante din punct de vedere politic, și care conțin dispoziții după care normele conținute în acest document, în legea constituțională, nu pot fi modificate sau anulate la fel ca legile simple, ci doar în condiții îngreunate, într-o procedură specială*¹. Evident, definiția dată de Hans Kelsen, chiar dacă nu surprinde într-o formă clară supremația Constituției față de celelalte norme de drept, arată importanța acestei față de „legile simple”, cât și procedura specială de adoptare și modificare a acesteia. De asemenea, acest autor delimita Constituția în sens formal față de Constituția privită în sens material, subliniind că „*termenul de Constituție, în sens material, se referă la norma pozitivă sau la normele pozitive care reglează producerea normelor generale de drept*”².

Examinând definițiile prezentate, vom constata că elementul comun surprins în toate definițiile este cel referitor la caracterul Constituției de lege superioară celorlalte legi și lege care conține reguli cu privire la organizarea și funcționarea puterii de stat. Se observă, de asemenea faptul, că unele definiții pun accentul pe enumerarea elementelor care constituie conținutul material al Constituției, iar altele pun accentul pe procedura specială de adoptare a Constituției. Astfel, în stabilirea conceptului de Constituție s-au conturat o serie de elemente definitorii, de conținut și de formă, care îi conferă acesteia un caracter aparte, diferit de cel al legilor obișnuite.

În țara noastră, până la Revoluția din decembrie 1989, deosebirea dintre Constituție și legile ordinare se făcea prioritar după trei criterii și anume: conținut, forma de adoptare și modificare, forța juridică. În acest sens se susținea că legea fundamentală se deosebește de orice lege ordinară mai întâi prin conținutul ei, prin obiectul ei de reglementare, obiect format din cele mai importante relații sociale – cele din domeniul instituirii și exercitării puterii de stat. În al doilea rând, Constituția se deosebea de o lege ordinară și prin modul de adoptare, ea neputând fi adoptată – spre deosebire de legile ordinare pentru care se cerea o majoritate de jumătate plus unul din numărul total al membrilor Marii Adunări Naționale (M.A.N.) – decât cu votul a

¹ H. Kelsen, *Doctrina pură a dreptului*, Ed. Humanitas, București, 2000, pp. 272-273.

² H. Kelsen, *op. cit.*, p. 272.

două treimi. În sfârșit, Constituția avea o forță juridică superioară, orice lege ordinară trebuind să fie conformă cu legea fundamentală. În privința modificării Constituției se prevedea același *cворum* ca și pentru adoptarea ei, plus o condiție de formă – actul normativ privind revizuirea să fie intitulat „*lege de modificare a Constituției*”¹.

În lumina Constituției României din 1991, deosebirea dintre legea fundamentală și restul legilor devine mai pregnantă. În primul rând, Constituția, în logica de reglementare a celei din 1991, constituie legea fundamentală, trăsătură ce o diferențiază și o identifică în ansamblul legilor. Acest caracter rezultă atât din conținutul ei (un conținut complex ce cuprinde principiile fundamentale pentru toate domeniile vieții politice, economice, sociale, culturale, juridice, etc), cât și din calitatea reglementărilor. Conținutul reglementărilor constituționale, așa cum sublinia doctrina, oferă Constituției caracterul de lege fundamentală, pentru că relațiile sociale ce formează obiectul acestor reglementări sunt relațiile sociale fundamentale și care sunt esențiale pentru instaurarea, menținerea și exercitarea puterii statale².

Constituția se remarcă prin forța sa juridică ce o deosebește de restul legilor și o situează în vârful ierarhiei izvoarelor dreptului, impunând regula conformității întregului drept cu dispozițiile sale³.

Caracterul normativ al dispozițiilor constituționale decurge, îndeosebi, din necesitatea de a conferi consistență și caracter general-obligatoriu normelor politice, precum și de a asigura respectarea acestora sub sancțiunea legii. Dacă dispozițiile constituționale ar avea doar un caracter politic, încălcarea acestora nu ar putea fi sancționată în mod eficient, însă vorbim de un caracter normativ (juridic) suprem, ceea ce înseamnă că toate celelalte acte juridice trebuie să fie conforme cu dispozițiile sale⁴. Astfel, un alt autor susține: Constituția are atât funcții politice, precum organizează transmiterea și exercițiul puterii, este producătoare de cetățenie și fundamentul legitimității guvernanților, cât și funcții juridice, dintre care amintim: determină modalitățile de desemnare a guvernanților și le atribuie acestora competențe proprii,

¹ G. Vrabie, *Drept constituțional și instituții politice contemporane*, ed. a treia revăzută și întregită, Ed. Team, Iași, 1995, p. 189.

² I. Muraru, E.S. Tănăsescu, *op. cit.*, 2016, vol. I, p. 43.

³ I. Muraru, E.S. Tănăsescu, *op. cit.*, 2016, vol. I, p. 47.

⁴ C. Ionescu, *Contencios constituțional*, Ed. Universul Juridic, București, 2010, p. 17.

enunță principiile esențiale într-un stat de drept, reprezintă fundamentul validității întregii ordini juridice¹.

Modul de adoptare a Constituției diferă față de toate celelalte legi dintr-un stat, Constituția având proceduri solemne de adoptare, de la inițiativa adoptării și până la aprobarea ei de către popor prin referendum. Diferențe apar și în privința momentului intrării în vigoare: Constituția intră în vigoare după ce a fost aprobată de popor prin referendum, pe când celelalte legi intră în vigoare la 3 zile de la data publicării lor în Monitorul Oficial sau la o altă dată ulterioară prevăzută expres în text.

O altă caracteristică ce deosebește Constituția de celelalte legi constă în faptul că aceasta este mult mai stabilă în timp, întrucât ea prevede anumite proceduri specifice de modificare, ce presupun existența unei înțelegeri prealabile între toate forțele politice reprezentate în Parlament. Stabilitatea Constituției are drept consecință stabilitatea raporturilor juridice și predictibilitatea legii².

Din punctul de vedere al conținutului, Constituția se caracterizează prin faptul că obiectul ei îl constituie reglementarea raporturilor fundamentale cu privire la organizarea și funcționarea statului și garantarea drepturilor și libertăților omului și ale cetățeanului, cât și a îndatoririlor esențiale ale acestora. În mod clar, și anumite legi, precum legile organice sau cele ordinare, reglementează raporturile sociale ce vizează asemenea domenii social-juridice, dar principiile fundamentale ce le guvernează sunt stabilite de Constituție.

2.1.1. Probleme de actualitate în privința conținutului normativ al Constituției

O problemă recent apărută în dreptul comparat este aceea a diferențierii normelor constituționale, întrucât anumite Constituții moderne consacră mai multe tipuri de norme, ceea ce a fost denumit în literatura de specialitate ca fiind constituționalitatea superioară³.

¹ M. Safta, *Drept constituțional și instituții politice*, vol. I. *Teoria generală a dreptului constituțional. Drepturi și libertăți*, ed. a 4-a revizuită, Ed. Hamangiu, București, 2018, p. 76.

² Ș. Deaconu, *op. cit.*, 2013, p. 31.

³ L. Favoreu, P. Gäia, R. Ghevontian, J.L. Mestre, O. Pfersmann, A. Roux, G. Scoffoni, *Droit constitutionnel*. Édition 2016-18 e éd, Dalloz, Paris, 2016, p. 131.

Este adevărat că nu poate exista o Constituție ideală, perfectă, imuabilă, însă observăm tendința Constituțiilor noi sau recent revizuite de a încerca realizarea unui echilibru just, rațional, între realitățile sociale diferite, interesele individuale și interesul public.

Poate așa se explică faptul că acestea pun mare accent pe drepturile fundamentale ale omului, realizând o diferență între valorile constituționale, această diferență făcându-se remarcată și din punctul de vedere al modalităților în care aceste drepturi și libertăți sunt respectate și aplicate.

Astfel, Constituțiile alese pentru această prezentare sunt doar acele Constituții (fie noi, recent revizuite sau chiar și Constituții intrate în vigoare cu mult timp în urmă) ale unor state atât din Europa – Spania¹, Portugalia², Grecia³, Germania⁴, Irlanda⁵, Slovenia⁶, Ungaria⁷, cât și de pe alte continente, precum Republica Dominicană⁸, Ecuador⁹,

¹ Constituția Regatului Spaniei, B. Of. de Stat nr. 311/1978, cu modificările și completările ulterioare.

² Constituția Republicii Portugheze, D.R., nr. 155, seria I-A din 12 august 2005, cu modificările și completările ulterioare.

³ Constituția Republicii Elene din 1974, revizuită în 1986; textul Constituției este redat în integralitate în Ș. Deaconu, I. Muraru, E.S. Tănăsescu, S.G. Barbu, *Codex constituțional, Constituțiile statelor membre ale Uniunii Europene*, Volumul I, Ed. Monitorul Oficial R.A., București, 2015, pp. 477-540.

⁴ Publicată în BGBI III 100-1/1949, suferind mai multe revizuri în anii 1956, 1968, 1990-1994, 2009 și 2012; textul Constituției este redat în integralitate în Ș. Deaconu, I. Muraru, E.S. Tănăsescu, S.G. Barbu, *op. cit.*, 2015, vol. I, pp. 681-748.

⁵ Prima Constituție a Irlandei a fost adoptată în anul 1937 fiind revizuită prin referendum de 33 de ori; textul Constituției este redat în integralitate în Ș. Deaconu, I. Muraru, E.S. Tănăsescu, S.G. Barbu, *op. cit.*, 2015, vol. I, pp. 759-799.

⁶ Constituția actuală a Sloveniei a fost adoptată în anul 1991, fiind revizuită în mai multe rânduri, în anii 1997, 2000, 2003, 2004, 2006, 2013. Textul integral al acesteia este redat în Ș. Deaconu, I. Muraru, E.S. Tănăsescu, S.G. Barbu, 2015, *op. cit.*, vol. II, pp. 549-580.

⁷ Legea fundamentală a Ungariei a intrat în vigoare la data de 1 ianuarie 2012; textul Constituției este redat în integralitate în Ș. Deaconu, I. Muraru, E.S. Tănăsescu, S.G. Barbu, *op. cit.*, 2015, vol. II, pp. 785-835.

⁸ Constituția Republicii Dominicane din 13 iunie 2015, publicată în Gaceta Oficial no. 10805 din 10 iulie 2015.

⁹ Constituția Republicii Ecuador din 20 octombrie 2008, revizuită în 2011, consultată pe site-ul <https://www.derechoecuador.com/constituciones-de-la-republica-del-ecuador> la data de 25 iulie 2018.